

TÜRK BİRLİYİ MƏSƏLƏSİNƏ TARİXİ BAXIŞ

Aytək Məmmədova

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: a.z.m-9@mail.ru

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4915-6263

Annotasiya. Məqalədə Türk dünyasının elmi-mədəni yüksəlişində türk xalqlarının birlikdə iştirakından bəhs edilir. XIX əsrin sonlarından başlayan və XX əsrin əvvəllərində davam edən milli oyanış hərəkatı, müstəqil dövlətçiliyin qurulmasının nəzəri əsasları, bununla bağlı olaraq milli ideya və ideologiya, mənəvi dəyərlərlə əlaqədar məsələlər türkdilli xalqların düşüncə tarixində parlaq şəkildə öz əksini tapmışdır. XIX əsrin II yarısından başlayan və XX əsrin əvvəllərində çapdan çıxan “Əkinçi”, “Şərqi-Rus”, “Kaspi”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Tərcüman” və b. qəzetlərdə, “Molla Nəsrəddin”, “Türk Yurdu” və b. jurnallarda türk xalqlarının tarixi, dili, adət-ənənəsi, mədəniyyəti, düşüncəsi ilə əlaqədar məsələlər işıqlandırılmışdır. Məqalədə türk xalqları arasında ortaq əlifbanın və ortaq dilin hazırlanmasının XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi, XXI əsrdə də aktual bir məsələ olduğu bildirilir. Türk dünyasında Azərbaycanın özünəməxsus yeri vardır, Azərbaycan xalqı türkdilli xalqların mədəniyyətinin inkişafında əzəmətli xidmət göstərmişdir. Müasir dövrdə türk xalqları arasında birliyin mövcud olması ilə əlaqədar məsələ mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: türk dilləri, əlifba, mədəniyyət, türk birliyi, tarix

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 06.10.2023; qəbul edilib – 17.10.2023

HISTORICAL VIEW ON THE PROBLEM OF TURKIC UNITY

Aytek Mammadova

Doctor of Philosophy in Philosophy

Institute of Philosophy and Sociology of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: a.z.m-9@mail.ru

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4915-6263

Abstract. The article talks about the joint participation of the Turkic peoples participated in the scientific and cultural development of the Turkish world. The movement of national awakening, which began at the end of the 19th century and continued until the beginning of the 20th century, the theoretical foundations for building an independent statehood, as well as the issues of national ideas and ideology, spiritual values related to it, were clearly reflected in the history of thought of the Turkic-speaking peoples. Beginning in the second half of the 19th century and the end of the 20th century, the newspapers “Ekinchi”, “Shargi-Rus”, “Kaspiy”, “Ziyayi-Kafkazia”, “Tarjuman” and others, and in the magazines “Molla Nasreddin”, “Turk Yurdu” and others were covered questions on the history, language, traditions, culture, thought of the Turkic peoples. The article states that the development of a common alphabet and a single language among the Turkic peoples is a topical issue both at the beginning of the 20th century and in the 21st century. Azerbaijan occupies a unique place

in the Turkic world, the Azerbaijani people have made a huge contribution to the development of the culture of the Turkic-speaking peoples. In modern times, the issue of unity among the Turkic peoples is of great importance.

Keywords: Turkic languages, alphabet, culture, Turkic Unity, history

Article history: received – 06.10.2023; accepted – 17.10.2023

Giriş / Introduction

Türk xalqlarının yaşayış məskənləri, onların yaşadıkları ərazilər qədim tarixə malikdir. Türk düşüncəsi qədimliyi, zənginliyi ilə seçilir. Geniş ərazilərdə məskunlaşmış türk etnosunun – altayların, özbəklərin, qazaxların, qırğızların,

türkmənlərin, qaraqalpaqların, uyğurların, başqırdların, azərbaycanlıların və başqalarının yaratdıqları maddi və mənəvi mədəniyyət abidələri onların düşüncə tarixi, mədəniyyəti, dilləri haqqında qiymətli mənbələrdir.

Əsas hissə / Main Part

Qədim türk əlifbasının meydana çıxmasının tarixi tam dəqiq deyil, əlifbanın tərtib edilməsi haqqında ilk məlumat eramızın VI əsrindən başlayaraq tarixi sənədlərdə yazılmışdır [10, s.13].

Türk dünyasının görkəmli mütəfəkkiri Əhməd bəy Ağaoğlu 1911-ci ildə dərc etdirdiyi “Türk aləmi” adlı məqaləsində “xəyal qədər geniş və yenə xəyal qədər mübhəm olan Türk aləminin” hüdudunu çəkməyin çətin olduğunu bildirərək yazmışdır: “Asiyanın tam mərkəzində yüksələn Altay Dağlarından türk ünsürü tarixin çoxlu və müxtəlif dövrlərində zaman-zaman daşan sel suları həyata qapıaraq dünyanın dörd tərəfinə – şərq və qərbə, şimal və cənuba doğru yayılmışdır”. Mütəfəkkir “kim bilir bugünkü hindlilərin, əfqanlıların, farsların, cənubi rusların, lehlərin, buruz adalıların, tunislilərin, misirlilərin damarlarında axan qanın neçə hissəsi türk irqinə mənsubdur?” sualını belə cavablandırmışdır: “Türklər qoca Asiyayı, Avropa ilə Afrikayı istila etdikləri zamanlarda qanlarını əsirgəməmişdilər” [1, s.13].

Əhməd bəy Ağaoğlu müasir dövrdəki Türk aləminin hüdudunun bu qədər geniş olmayıb, yalnız türk ünsürünü əhatə edən, türk mədəniyyəti, türk həyatı, türk məişət tərzilə yaşayan məmləkətlər dairəsində olduğunu yazmışdır.

Türk düşüncəsi tarixinin görkəmli nümayəndələrindən Yusif bəy Akçura (1879-1935) Türkiyə xaricində türklərlə Anadolu türkləri arasında fərq olmadığı, türklüyün birlik olduğu fikrini müdafiə edirdi. Ona görə üç siyasət tərziləri vardır: 1) Osmanlı birliyi, 2) İslam birliyi, 3) Türk birliyi. Mü-

təfəkkir yazırdı ki, Türk birliyi siyasətindəki faydalara gəlincə, Osmanlı ölkələrində türkləri həm dini, həm də irqi bağlar ilə çox sıx birləşdirəcək, təkcə dini deyil, əslində türk olmadığı halda, müəyyən dərəcəyə qədər türkləşmiş digər müsəlman ünsürlər daha artıq türklüyü mənimsəyəcək və hələ onu qəbul etməmiş ünsürlər də türkləşdirilə biləcəkdilər. Yusif Akçura XX əsrin əvvəllərində türk birliyinin zəruriliyinə diqqəti yönəldərək bunu həmin tarixi dövrdə Osmanlı dövləti tərəfindən reallaşmasının mümkün ola biləcəyini bildirmişdir: “Amma əsas böyük fayda; dilləri, irqləri, adətləri və hətta əksəriyyətinin dinləri belə eyni olan və Asiya qitəsinin böyük bir hissəsi ilə Avropanın şərqinə yayılmış türklərin birləşməsinə və beləcə digər böyük millətlər arasında varlığını qoruyub saxlaya biləcək böyük bir siyasi milliyət meydana gətirməsinə xidmət ediləcək və bu iş böyük zümrədə türk toplumlarının ən güclü və ən mədəniləşmiş olduğu üçün Osmanlı dövləti ən mühüm rolu oynayacaqdı”.

“Hər nə qədər Qərbin təsiri ilə türklər arasında milliyət ideyaları daxil olmağa başlasa da, bu hal hələ çox yenidir. Türklük ideyaları, türk ədəbiyyatı, türkləri birləşdirmək arzusu hələ yeni doğulmuş bir uşaqdır” fikrini irəli sürən Yusif Akçura türklərin böyük bir qisminin müsəlman olduğuna görə, İslam dininin böyük türk millətinin təşəkkülündə mühüm əhəmiyyət daşıyacağı ehtimalını vurğulamışdır. Mütəfəkkir xristian dövlətlərindən yalnız çar Rusiyasında müsəlman türklərinin olmasına diqqəti yönəldərək çar hakimiyyə-

tinin maraqları naminə türklərin birləşməsinə çalışacaq bir dövlət olduğunu yazmışdır. Lakin digər xristian dövlətlərinə gəlincə, ehtimal ki, bəziləri Rusiyanın maraqlarına zərərli olduğuna görə bu siyasəti dəstəkləyəcəkdir” [3, s.33-35].

Türkiyənin ictimai-siyasi xadimi Ziya Gökalp (1876-1924) XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Osmanlı dövlətində cərəyan edən hadisələrdən bəhs etmişdir. Mütəfəkkir Osmanlı İmperiyasındakı zülmün bir türk zülmü kimi qəbul edildiyini, buna görə də türk olmayan millətlərin türk adına qarşı olduqlarını, ümumiyyətlə, o dövrdə türk millətlərinə bir nifrətin yarandığını, “o zaman, doğrusu, türk adını mənimsəyən bir tək Allahın qulu yox kimiydi” faktını göstərmişdir. Ziya Gökalp türk qövmünün ortaya çıxıb, “Mən varam!” deyə bilmədiyi bir zamanda belə Avropanın ölkədəki rəzalətə görə yalnız türkləri günahlandırdığını, daxildə də müsəlman olan və olmayan qövmlərin Sarayın təzyiqindən dövlət məmurlarının etdiyi əziyyətlərin məsuliyyətinin də türklərin üzərində olduğunu yazmışdır: “Orada türkə yüklənən bu məsuliyyət yükü vardı, amma onu mənimsəyən bir çiyin yoxdu. Türklər milli bir vəzifəyə yüklənməmiş olan, özbaşına qalmış fərdlərdən meydana gəlirdi: Milli bir şüur, milli bir ideyaya sahib olmayan bir cəmiyyətdən, əxlaq, milli birlik, fədakarlıq gözləmək boşunadır, məhz yaradılış baxımından soylu bir şəxsiyyətə sahib türklərin, ictimai bucaqdan tənəzzülü, ancaq “öz mənliliyini tanımamaq” və “milli məsuliyyətlərini bilməmək” səhvlərindən ortaya çıxırdı. Ziya Gökalp bunun səbəbini belə izah etmişdir: Türk qövmü “Mən varam” dedikdən sonra məsuliyyətinin önəmini və lüzumunu daha yaxşı anlayır və bu gün millilik duyğularından uzaqlaşmaları imkansız olan eyni dinə və dövlətə mənsub olanlarla daha gözəl anlaşmaq yollarını tapır [5, s.148-150].

Bu mənada 18 mart 1915-ci il Çanaqqala zəfəri türklərin birliyini, böyük Türk vətəni uğrunda mübarizəsinin ifadəsidir. Türkiyənin məşhur mütəfəkkiri, İstiqlal Marşını yazan, şair, siyasətçi, hafiz Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) “Safahat” əsərinin altıncı kitabında “Asım” şeir külliyyatında Çanaqqala müharibəsi haqqında, döyüşçülərin qəhrəmanlığından, Çanaqqala şəhidlərindən bəhs edir. Mehmet Akif Ersoyun şeirindən bəzi məqamlar:

*Bu Boğaz Hərbi nədir? Varmı ki dünyada
bərabəri?*

*Ən kəsif orduların yüklənir dördü-beşi,
– Təpədən yol taparaq keçmək üçün*

*Mərmərəyə –
Neçə donanmayla sarılmış kiçicik bir quruya;*
[4, s.410]

yaxud:

*Ey, bu torpaqlar üçün torpağa düşmüş əsgər!
Göydən əcdad enərək öpsə o pak alnı dəyər.*

[4, s.412]

Şair Çanaqqala müharibəsinin geniş təsvirini vermiş, döyüşçülərin qəhrəmanlığını göstərmişdir. Ümumiyyətlə, Çanaqqala zəfəri qəhrəmanlıq salnaməsidir.

XIX əsrin sonlarından başlayan və XX əsrin əvvəllərində davam edən milli oyanış hərəkatı, müstəqil dövlətçiliyin qurulmasının nəzəri əsasları, bununla bağlı olaraq milli ideya və ideologiya, mənəvi dəyərlərlə əlaqədar məsələlər Azərbaycan tarixində parlaq şəkildə öz əksini tapmışdır. Maarif xadimi, təbiətşünas alim Həsən bəy Zərdabi (Məlikov) (1842-1907) 1875-ci ildə “Əkinçi” qəzetinin əsasını qoymaqla, tarixdə milli mətbuatımızın banisi kimi şərəfli bir yer tutmuşdur.

Türk dünyasının elmi-mədəni yüksəlişində türk xalqları birgə iştirak etmişlər. XIX əsrin II yarısından başlayan və XX əsrin əvvəllərində çapdan çıxan “Əkinçi”, “Şərqi-Rus”, “Kaspi”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Tərcüman” və b. qəzetlərdə, “Molla Nəsrəddin”, “Türk Yurdu” və b. jurnallarda türk xalqlarının tarixi, dili, adət-ənənəsi, mədəniyyəti, düşüncəsi ilə əlaqədar məsələlər işıqlandırılmışdır.

Mətbuat tariximizdə Səid (1845-1905) və Cəlal Ünsizadə qardaşları əzəmətli yer tuturlar. Ünsizadə qardaşlarının öncə “Ziya” (1879-cu il) adı ilə dərc etdirdikləri qəzet bir müddət sonra “Ziyayi-Qafqaziyyə” adlanmışdır. 1883-cü ildə “Kəşkül” adıyla çap edilən jurnal sonra qəzet kimi çapdan çıxmışdır. Hilmi Ziya Ülkən bu barədə yazmışdır: “Cəlal Ünsi və Səid Ünsi, öncə “Ziyayi-Qafqaziyyə”, daha sonra “Kəşkül”ü çıxardılar. Azərbaycan, çağatay, noqay, qərb Türk ləhcələrində məqalələri toplayırdılar. İçində türkcədən başqa, farsca yazılar da vardı. İslam-Şərq dünyasının ortaqlıq qəzeti deyilə bilir.

Türkiyəli alim Cəlal Ünsizadənin nəşriyyat fəaliyyətini davam edə bilməyincə, ailəsi ilə birlikdə Türkiyəyə köçdüyünü, Babalıda rus dili üzrə tərcüməçilik etdiyini, son illərini orada yaşadığını qeyd etmişdir. Hilmi Ziya Ülkən 1912-1925 illər arasında Cəlal Ünsizadə və ailəsiylə yaxından tanış olduğunu bildirmişdir” [11, s.163].

Azərbaycanın şərqsünas alimi, ictimai xadimi Məhəmməd ağa Şahtaxtlı (1846-1931) tərəfindən Tiflisdə Azərbaycan dilində 1903-1905-ci illərdə “Şərqi-Rus” adlı qəzet nəşr edilmişdir. Professor Nazim Axundov “Şərqi-Rus” qəzetinin ədəbiyyat və mətbuat aləmində müəyyən canlanmaya, məfkurə mübarizəsinin qızgınlaşmasına səbəb olduğunu, az zaman içərisində demokratik ruhlu ziyalıları, şair və ədibləri öz ətrafında topladığını qeyd etmişdir [2, s.15].

AMEA-nın müxbir üzvü, professor Əziz Mirəhmədov Məhəmməd ağa Şahtaxtlının uzun müddət Peterburq, Tiflis, Paris, Leypsiq şəhərlərində elmi işlə yanaşı, jurnalist kimi də fəaliyyət göstərdiyini yazmışdır: “1870-1880-ci illərdən başlayaraq, Rusiya və Qərbi Avropa mətbuatında Şahtaxtlının tez-tez Şərqə, onun tarixinə, müasir həyatına, beynəlxalq əlaqələrinə, dil, ədəbiyyat, din və fəlsəfəsinə dair əsərləri nəşr edilirdi. Ən çox çap olunduğu qəzetlər isə “Kəşkül”, “Kavkaz”, “Kaspi”, “Novoye obozreniye” idi. 1891-ci ildə “Kaspi”nin müvəqqəti redaktoru olmuşdu. Şahtaxtlı qəzet və jurnallarda çıxan ədəbi-tənqidi məqalələri, beynəlxalq icmal, xəbər, reportaj, yol qeydləri, mətbuat xülasəsi və s. yazıları ilə Azərbaycan mətbuatında bir sıra jurnalistika janrlarının, xüsusilə publisistikanın təşəkkül və inkişafında mühüm iş görmüşdür” [8, s.131-132].

Bakıda 1881-1919-cu illərdə rus dilində çap edilən “Kaspi” qəzetinin Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatı tarixində mühüm yeri vardır. “Kaspi” qəzetində Məhəmməd ağa Şahtaxtlı, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Firidun bəy Köçərli, Cəlil Məmmədquluzadə və başqa ziyalılar çıxış etmişlər.

1906-cı ildə Tiflisdə əsası qoyulan “Molla Nəsrəddin” jurnalının XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti və mətbuatı tarixində əvəzsiz yeri vardır. Böyük mütəfəkkir Cəlil Məmmədquluzadə (1869-1932) “Molla Nəsrəddin”i təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı” yazmışdır. Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalının “Kü-

rü və Arazı keçdi, bəlkə Xəzər və Qara deryaları da vurub Türkiyəyə, Türküstana, Gilana keçdi və uça-uça Qafqaz dağlarını aşıb, Qafqaza, Krıma və sair türk ölkələrinə” keçdiyini qeyd etmişdir [7, s.73].

Türk düşüncəsi tarixində özünəməxsus iz qoymuş İsmayıl bəy Qaspıralının (1851-1914) naşiri olduğu “Tərcüman” qəzetinin ilk sayı 10 aprel 1883-cü ildə dərc edilmişdir. Böyük mütəfəkkir qəzetin sadə və açıq, hər kəsə izah edilə bilən dil və qələm işlətdiyini vurğulayaraq göstərmişdir ki, türk, tatar, Azərbaycan, kumuk, noqay, başqırd, özbək, tarançi, kaşğari, türkmən və sair adları ilə məşhur türk qövmləri arasında yayılmış və məlumdur.

Türkiyəli alim Hilmi Ziya Ülkən “Türk Yurdu” dərgisinin təməlinin “Türkiyənin siyasi həyatında rol oynamış fikir adamlarından” biri kimi təqdim etdiyi Əhməd bəy Ağaoğlunun evində atıldığını bildirmişdir [11, s.408-409]. “Türk Yurdu” dərgisinin ilk sayı 30 noyabr 1911-ci ildə çapdan çıxmışdır. “Türk Yurdu” dərgisinin çapından sonra “Türk Ocağı” adlı yeni bir cəmiyyət yaranmış, bu dərgi də həmin cəmiyyətin nəşr orqanı olmuşdur. Ümumiyyətlə, “Türk Yurdu” dərgisinin və “Türk Ocağı”nın yaradılmasında bu dövrdə Türkiyədə yaşayan türkdilli xalqların ziyalıları birgə iştirak etmişlər. Hilmi Ziya Ülkən “Türküliüyün hərarətli müdafiəçisi” kimi təqdim etdiyi Yusif bəy Akçuranın “Türk Ocağı”nın qurucularından olub, “Türk Yurdu” dərgisini fasiləsiz olaraq illərlə idarə etdiyini, “bir zaman “Türk Yurdu” və “Ocaq” demək, Akçura deməkdir”, – yazmışdı [11, s.388].

Türk xalqları arasında ortaq əlifbanın və ortaq dilin hazırlanması bütün dövrlər üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yeni əlifbanın hazırlanması üçün Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, görkəmli filosof, ictimai xadim Mirzə Fətəli Axundzadə (1812-1878) cəhd göstərmişdir. Bununla bağlı ərəb hərflərinin islahı üçün 1863-cü ildə Osmanlı Dövlətinə müraciət etsə də, bu müraciəti heç bir nəticə verməmişdi.

Yeni əlifbanın hazırlanması, qəbul edilməsi ilə əlaqədar məsələ Mirzə Fətəli Axundzadədən sonra Məhəmməd ağa Şahtaxtlı tərəfindən davam etdirilir. Filoloq alim Şövqi Novruzov onun Tiflisdə 1879-cu ildə “Təkmilləşdirilmiş müsəlman əlifbeyi” əsərini çap etdirdiyini, bu kitabda yeni

əlifbanın ərəb, fars, türk, alman, fransız və rus dillərində necə səsləndiyinə, fonetik xüsusiyyətlərinə dair şərhlərin də olduğunu, Hafiz, Füzuli və Şərqi digər dahi söz ustalarının yeni əlifba ilə verilmiş şeirlərinin də təqdim edildiyini yazmışdır: “1879-1903-cü illər arasında Məhəmməd ağa Şah-taxtlı rus, fransız və Azərbaycan dillərində yeni əlifbaya dair altı kitab nəşr etdirmişdir” [9, s.23].

XX əsrin əvvəllərində türk xalqları arasında ortaq termin, ortaq bir ədəbiyyat və elm dilinin olması məsələsi aktual idi. Türkiyənin görkəmli ictimai-siyasi xadimi Ziya Gökalp dil məsələsi ilə əlaqədar problemi önə çəkərək yazmışdır ki, terminləri çar Rusiyasındakı türk xalqları rus dilindən, Çindəki türklər çin dilindən, Türkiyədəki türklər isə fransız dilindən alsalar, türk xalqları bir-birlərindən uzaqlaşar. Bütün türklər arasında sözlər kimi, terminlərin də ortaq olması vacibdir [5, s.130].

İsmayıl bəy Qasıralı ortaq ədəbi dil məsələsi haqqında yazırdı ki, ümumi ədəbi dili olmayan millət, millət sayılmır. Türk övladlarından olan tarançi, sart, özbək, qırğız, qazax, kumuk, noqay, Azərbaycan və sair tayfalar türkcə danışdıqları halda, şivələri başqadır. Bir-birlərini çətinliklə anırlar. Bu hal birləşməyə, birliyə, biliklərin, elmlərin hər kəsə duyurulmasına, tərəqqiyə, ədəbiyyata, dostluğa və qaynaşmağa maneədir.

“Tərcüman” qəzetinin Osmanlı Anadolusunda, Azərbaycanda, Kazanda, Sibirdə və Mərkəzi Asiya qitəsində oxunub anlaşılmasını önə sürən İsmayıl bəy qəzetin əksər oxucularının “Tərcüman” şivəsiylə əsərlər yazdığını, həmin dövrdəki ədəbiyyata baxılınca, “Tərcüman” şivəsinə yaxın bir şivənin bütün yazarların istifadə etdiklərini qeyd etmişdir: “İyirmi beş ildən bəri bütün yazarlarımız dil birliyi uğrunda çalışır. Bu yoldan ayrılmaqdan çalışmaq gərəkdir düşünürəm və belə düşün-

düyüm üçün “Həyat”, “Nur”, “Kazan müxbiri” və sair möhtərəm yoldaşlarımızdan bütün qəlbimlə, böyük şövq və təvazökarlıqla xahiş edirəm ki, bu məsələyə çox diqqət yetirsinlər. Millətimiz böyük millətdir. Zaman, məkan və məsafə təsirləriylə qrup-qrup ayrılıb bir-birini tanımaz və anlamaz dərəcəyə gəldiyi və “Türk” yüksək adını unudub, kimi tatar, kimi qarapapaq, kimi qazax, kimi tarançi adları ilə dağılıb kiçildikləri məlumdur” [6, s.358].

1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayda ortaq ədəbi dil məsələsi ətrafında müzakirələr aparılmışdır. Qurultay iştirakçıları öz dillərində – türkcə, tatarca, özbəkçə, çovaşca, başqırca, qazaxca və b. türk dillərində çıxış edərək bir-birlərinin danışdıqlarını başa düşürdülər. Qurultayda ortaq hərflərin və ortaq ədəbi dilin hazırlanması ilə əlaqədar fikirlər irəli sürülsə də, bu gerçəkləşmədi. Hilmi Ziya Ülkən bununla əlaqədar yazmışdır ki, qurultay iştirakçılarının əksəriyyətinin qəbul etdiyi bu fikirlərin sonradan necə pozulduğu və tam əksinə bir yola girildiyini söyləməyə lüzum yoxdur. Bu təzadlı davranış, gerçəklərin siyasətə qurban edildiyinin çox acı bir arqumentidir.

Zaman Ziya Gökalpın haqlı olduğunu göstərdi. Türk xalqları dillərinə görə müəyyən mənada bir-birlərindən uzaqlaşdılar, bəzi türk xalqları bir-birlərinin dillərini anlamaz oldular. İsmayıl bəy Qasıralı irsinin araşdırıcısı Sabri Arıkan Türk Dünyası Araşdırmaları Vəqfinin Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra burada yaşayan türkdilli xalqların 24 ayrı kiril əlifbasını istifadə etdiklərini müəyyənləşdirdiklərini qeyd etmişdir: “Bunun səbəbi isə məhəlli şivələrə görə, ortaq ədəbi dilin qarşısını almaq, ayrı dil və millət yaratmaq məqsədi daşıyırdı” [6, s.262-263].

Nəticə / Conclusion

Ulu öndər Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci ildə verdiyi Fərmanla 1 avqust 2001-ci ilə qədər Azərbaycan Respublikası latın qrafikasına keçmiş, 9 avqust 2001-ci ildə verdiyi Fərmanla hər il avqust ayının 1-də Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili günü kimi qeyd edilməyə başlamışdı. Bu fərmanlar Azərbaycan xalqının, ümumiyyətlə, türk xalqları-

nın mədəniyyət bağlarının birləşməsi baxımından böyük elmi və mədəni hadisədir.

Türk xalqlarının ortaq bir dildə danışmaları üçün ortaq əlifbanın və ortaq dilin hazırlanması məsələsi XX əsrin əvvəllərində olduğu kimi, XXI əsrdə də aktual bir məsələ olaraq elm adamlarının diqqət mərkəzindədir.

Ədəbiyyat / References

1. Ağayef, Ahmed. Türk Alemi. "Türk Yurdu" dergisi. Cilt 31 (63). Sayı: 281 (642). Basıldığı Tarih: 03.01.2011.
2. Axundov, Nazim. "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşri tarixi. – Bakı, 1959.
3. Akçura, Yusuf. Üç Tarz-ı Siyaset. Önsöz Ord. Prof. Enver Ziya Karal. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
4. Ersoy, Mehmet Akif. Safahat. Hazırlayanlar: Hüseyin Su, Abdurrahim Karadeniz. – Ankara: Hece Yayınları, 2009.
5. Gökalp, Ziya. Kültür ve Medeniyet. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Yayına hazırlayan: Eyüp Tosun. – Konya, 2010.
6. Kendi Kaleminden İsmail Bey Gaspıralı. İdealleri, İşleri, Tavsiyeleri ve Haberleri. I cilt. Hazırlayan: Sabri Arıkan. – İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006.
7. Məmmədquluzadə, Cəlil. Əsərləri. 4 cilddə, IV cild. Tərtib edən və izahların müəllifi: AMEA-nın həqiqi üzvü İsa Həbibbəyli. – Bakı, 2004.
8. Mirəhmədov, Əziz. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. – Bakı, 1980.
9. Novruzov, Şövqi. "Şərqi-Rus"un çağırışı. – Bakı, 1988.
10. Şükürlü, Əlisa. Qədim Türk yazılı abidələrinin dili. – Bakı, 1993.
11. Ülken, Hilmi Ziya. Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi. – İstanbul, 1994.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ТЮРКСКОГО ЕДИНСТВА

Айтек Мамедова

Доктор философии по философии

Институт философии и социологии НАНА. Азербайджан.

E-mail: a.z.m-9@mail.ru

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4915-6263

Резюме. В статье говорится о совместном участии тюркских народов в научно-культурном подъеме тюркского мира. Движение национального пробуждения, начавшееся с конца XIX века и продолжавшееся до начала XX века, теоретические основы построения независимой государственности, а также связанные с ней вопросы национальной идеи и идеологии, духовных ценностей, ярко отразились в истории мысли тюркоязычных народов. Начиная со второй половины XIX века и до конца XX века в газетах: "Экинчи", "Шарги-Рус", "Каспий", "Зияйи-Кафказия", "Тарджуман" и других, в журналах "Молла Насреддин", "Тюрк Юрду" освещались вопросы, связанные с историей, языком, традициями, культурой, мыслью тюркских народов. В статье говорится, что разработка общего алфавита и единого языка среди тюркских народов является актуальным вопросом как в начале XX века, так и в XXI веке. Азербайджан занимает своеобразное место в тюркском мире, азербайджанский народ внес огромный вклад в развитие культуры тюркоязычных народов. В наше время важное значение имеет вопрос о существовании единства между тюркскими народами.

Ключевые слова: тюркские языки, алфавит, культура, тюркское единство, история